

Марина ШАРАПА

НАЗВИ ОБРЯДОВИХ ПРЕДМЕТІВ ЯК ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА НОМІНАЦІЇ ТРАДИЦІЙНИХ ВЕСНЯНО-ЛІТНІХ КАЛЕНДАРНИХ ОБРЯДІВ СЕРЕДНЬОГО ПОЛІССЯ

У статті подано результати дослідження середньополіських назв обрядових предметів як окремої лексико-семантичної групи традиційних весняно-літніх календарних обрядів; встановлено зв'язок цих назв із назвами хрономірів (календарних дат), назвами обрядових дій; підтверджено взаємозв'язок лінгвістичного та культурного аспектів у обрядовому тексті.

Ключові слова: *назви обрядових предметів, назви хрономірів (календарних дат), назви обрядових дій, лексема, лексико-семантична група, обрядове та позаобрядове значення, обрядові символи, етнолінгвістика.*

Важливою ланкою сучасних діалектологічних досліджень залишається системний опис тематичних груп лексики, який передбачає встановлення структури реалемного плану описуваної групи лексики, виділення основних її лексико-семантичних груп (ЛСГ), опис складу й семантичної структури номінації, опис типів номінації за структурою, опис співвідношення загальноживаної, універсалізованої та специфічної номінації, співвідношення первинної та вторинної номінації, співвідношення номінації предметів, дій, ознак, співвідношення запозиченої, питомих слов'янської і власне української лексики і таке ін.¹. Оскільки номінативний репертуар культурного явища (обряду чи системи обрядів) можна розглядати як тематичну групу лексики (ТГЛ), то її системний опис є складовою етнолінгвістичного дослідження. Системний опис ТГЛ передбачає виділення ЛСГ, що зумовлене (як бачимо з багатьох сучасних досліджень) структурою реалемного плану досліджуваного явища чи предметно-дійовим складом культурного явища.

Однією з найбільших лексико-семантичних груп номінації традиційних весняно-літніх календарних обрядів Середнього Полісся є назви обрядових предметів. Різноманітність номінативного репертуару цієї лексико-семантичної групи пов'язана насамперед із суттєвою ознакою денотата –

¹ Конобродська В. Курсова і дипломна робота з етнолінгвістики: Навчальний посібник. – Житомир, 2003. – С. 31.

функціонування в межах обрядової реальності.

Нерідко назви одного обрядового предмета мають різні звукові вияви та мотиви номінації в різних говірках, що зумовлено виокремленням у народній свідомості якоїсь однієї релевантної ознаки предмета в процесі переосмислення його функцій, ознак в обрядовій системі.

У специфічно обрядовій сфері вживання деяких назв часто спостерігаємо нечіткість розмежування апелативної та ономастичної лексики, що зумовлено утворенням назв хрононімів (календарних дат) від назв ритуальних реалій або навпаки: *Ку\пало* (н.п. 34), *Ку\пало* (н.п. 28) – ‘свято Різдва Іоана Хрестителя’ та *Ку\пало* (н.п. 4, 11, 35) – ‘прикрашена зеленою антропоморфна фігура, яку використовували в купальських обрядах’ або *Ку\пало* (н.п. 23, 25, 32), *Ку\пало* (н.п. 38) – ‘прикрашена зеленню гілка, яку використовували в купальських обрядах’; *Тройца* (н.п. 2, 3, 5, 6, 7, 9, 11, 12, 14-17, 20, 22, 24, 25, 27-29, 31, 38-40) – ‘день святої Трійці, П’ятдесятниця, п’ятдесятний день після Великодня’ та *т\ройца* (н.п. 12, 15, 17, 25) – ‘сукупність рослин та трав, які використовували для прикрашення осель, господарських будівель, дворів на Трійцю’; *Паска* (н.п. 1, 2, 4, 5, 6, 11, 15-17, 20, 21, 24, 26, 27, 29, 40) – ‘свято Воскресіння Ісуса Христа’ та *п\аска* – ‘обрядовий великодній хліб’ (н.п. 1-40).

Назви обрядових предметів часто можуть мати одну похідну основу з назвами хрононімів (календарних дат). Так, у середу на четвертому тижні Великого посту, яка, зокрема, має назви: *Х\ресна сере\да* (н.п. 6, 12, 13, 17, 19, 22, 25, 28, 30, 32), *Х\реснайя сере\да* (н.п. 31); *Середох\ресна сере\да* (н.п. 15); *Х\рес \ц\і* (н.п. 4, 5, 11, 31), *Х\ресци* (н.п. 16), *Х\ресци* (н.п. 1), *Х\рес \ц\е* (н.п. 6, 22, 35, 37) був звичай випікати обрядове печиво у вигляді хрестів: *х\рестики* (н.п. 21, 34), *х\рестики* (н.п. 30, 40), *х\рестик\і* (н.п. 6, 19, 22, 28, 29, 35, 36, 38, 39), *х\рестик\к\і* (н.п. 5, 24), *х\рес \ц\ік\і* (н.п. 9, 15, 16, 17), *х\рес \ц\е\к\і* (н.п. 13), *х\решч\ік\і* (н.п. 39), *три х\рестик\і* (н.п. 32), *три х\рес\т\ік\і* (н.п. 10), *три х\рес \ц\ік\і* (н.п. 12), *х\решч\ікоу\три* (н.п. 3); *х\рестик* (н.п. 25, 31), *х\рестичок* (н.п. 25); *хре\с\ти* (н.п. 8, 20, 27), *хрес\ти* (н.п. 4, 5); *хл\еб\у\в\ігл\ад\і\хре\с\та* (н.п. 1).

Назви неділі передостаннього тижня Великого посту: *\Верба* (н.п. 2, 3, 5, 6, 12, 13, 15-17, 21-28, 31-33, 35-37, 40), *\В\ерба* (н.п. 1, 11, 29, 30, 38, 39), *В\ерб\іна* (н.п. 7) мають спільну похідну основу з назвами обрядових предметів, які використовували в ритуалах цього дня: *ве\р\ба* (н.п. 1, 3, 6, 8, 9, 15, 17, 22, 23, 27-39), *в\ер\ба* (н.п. 4, 11, 38, 39), *\верба* (н.п. 5); *ве\р\бинка* (н.п. 12), *в\ер\б\інка* (н.п. 7); *в\ер\бичка* (н.п. 26), *в\ер\бі\чка* (н.п. 27), *вер\бі\чка* (н.п. 29); *с\в\а\ч\ена\ве\р\ба* (н.п. 33), *с\в\а\ч\ена\в\ер\ба* (н.п. 26), *ве\р\ба\с\в\аш\чена* (н.п. 14, 20), *пос\в\аш\чена\ве\р\ба* (н.п. 39), *с\в\а\та\в\ер\ба* (н.п. 12), *с\в\а\та\ве\р\ба* (н.п. 38);

с'в'а'ч'ена ве'р'бичка (н.п. 33), *в'ер'б'ічка с'в'а'чена* (н.п. 8), *вер'б'ічка с'в'аи'чена* (н.п. 18), *с'в'а'та вер'б'ічка* (н.п. 19).

Деякі назви ритуальних предметів функціонують паралельно з назвами обрядів. Так, назва *битки* в складі словосполучень *ў'бі'тк'і г'р'али* (н.п. 6, 37), *г'р'али ў'бі'тки* (н.п. 21), *ў'бі'тк'і г'р'али* (н.п. 6), *ў'битки' г'рат'* (н.п. 33); *г'у'л'ай'ут' ў'бі'тк'і* (н.п. 4), *г'у'л'ай'ут' ў'бі'тк'і* (н.п. 15), *ў'бі'тк'і г'у'л'али* (н.п. 18, 23), *ў'бі'тк'і г'у'л'ал'і* (н.п. 11, 39), *ў'бі'тк'і г'у'л'ал'і* (н.п. 17); *ў'битки' бі'лис'а* (н.п. 25), *ў'бі'тк'і бі'іц'а* (н.п. 9) може позначати як 'великодній обряд биття крашанок для випробовування на міцність', так і 'крашанки, які били у великодньому обряді'.

Значна кількість назв обрядових предметів має одну похідну основу з назвами обрядових дій: *к'лече'н'а* (н.п. 33, 34, 36), *к'лече'н':е* (н.п. 33), *к'леч'ен':е* (н.п. 23, 25), *к'л'ечан':е* (н.п. 1), *к'лечан'е* (н.п. 38), *к'л'ечал'не* (н.п. 1) – 'сукупність рослин та трав, які використовували для прикрашання осель, господарських будівель, дворів на Трійцю' та *к'лечати* – 'вбирати, прикрашати зеленню'^{2,3}; *воло'чобне* (н.п. 12, 15, 18), *воло'ч'ебне* (н.п. 11), *воло'чобно* (н.п. 22); *воло'чоўне* (н.п. 2, 16, 17); *воло'ч'ілне* (н.п. 38), *воло'ч'елне* (н.п. 4), *воло'ч'елне* (н.п. 37); *воло'чулно* (н.п. 32) – 'великодні подарунки, найчастіше крашанки та паска, які хрещені батьки давали хрещеникам або навпаки'; *воло'чобне* (н.п. 14) – 'крашанка, яку давали дітям на Великдень'; *воло'ч'оўне* (н.п. 10) – 'великоднє яйце, яке давали дітям, під час обходів села з метою назбирати яєць'; *воло'чолне* (н.п. 25) – 'паска як гостинець під час взаємних відвідувань, гулянь' та *воло'чити* – 'боронувати' (пов'язане з давнім святковим обрядом, під час якого чоловіки не тільки посівали, імітуючи сіяння зернових, а й, запрягшись у плуг, символічно орали ниву або тягали борону, тобто волочили)⁴; *к'рашанки* (н.п. 2, 30), *к'рашанки'* (н.п. 10, 29, 33, 35), *к'рашанк'і* (н.п. 1, 3, 7, 12, 13, 15, 16, 21-26, 28, 36-38), *к'раше'нки* (н.п. 14), *к'рашенк'і* (н.п. 17, 39), *крашон'к'і* (н.п. 5); *йаїце к'рашане* (н.п. 31), *к'рашанийе йейца* (н.п. 15) – 'великодні яйця, пофарбовані в червоний колір' та *красити* – 'фарбувати в червоний колір' (порівняємо: *к'расне ййейчко* (н.п. 27), *ййейчко че'р'воне* (н.п. 34)).

У середньополіських обрядових текстах зафіксовано назви обрядових предметів, які вказують на віднесеність предмета до

² Словник української мови. – Т. 1-11. – Київ, 1970 – 1980. – Т. 1. – С. 181.

³ Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука. – Т. 1-7. – Київ, 1982 – 1989. – Т. 2. – С. 459.

⁴ Аркушин Г. Волочебне на Західному Поліссі // Велике лядо. Збірник статей, присвячений 60-річчю доктора філологічних наук, професора Миколи Васильовича Никончука. – Житомир, 1997. – С. 23-24.

свята. Так, свічка, освячена в церкві на Стрітіння має такі назви: – *ст\р\етинс`ка с`в`ечка* (н.п. 35), *ст\р\ичен`с`ка с`в`ичка* (н.п. 36), *ст\р\ич`ен`с`ка с\в`ичка* (н.п. 1), *ст\р\ече`н`с`ка с`в`ечка* (н.п. 2, 35), *с`в`еч`ка ст\р\еч`ен`с`ка* (н.п. 29), *ст\р\ич`ин`с`ка с`в`ич`ка* (н.п. 33); – *ст\р\иче`на с`в`ичка* (н.п. 7), *ст\р\иче`на с`в`ечка* (н.п. 13), *ст\р\ич`ена с`в`ичка* (н.п. 23, 26), *ст\р\ич`ена с`в`ич`ка* (н.п. 12), *ст\р\ич`ена с`в`ичка* (н.п. 32), *с`в`еч`ка ст\р\ич`ена с`в`ичка* (н.п. 24), *ст\р\еч`ена с`в`ичка* (н.п. 30), *ст\р\еч`ена с`й`ич`ка* (н.п. 19), *ст\р\еч`ена с`в`ечка* (н.п. 17, 31), *ст\р\ече`на с`в`ечка* (н.п. 8), *ст\р\ече`на с`в`ечка* (н.п. 15), *ст\р\еч`ена с`в`ечка* (н.п. 10), *стре`ичена с\в`ич`ка* (н.п. 21), *ст\р\иче`на с`в`ечка* (н.п. 20), *ст\р\ичана с`в`ич`ка* (н.п. 33), *ст\р\ичана с`в`ичка* (н.п. 25), *ст\р\ечана с`в`ечка* (н.п. 16), *ст\р\ечана с`в`ечка* (н.п. 9); – *стре`чова с`в`ич`ка* (н.п. 27); – *ст\речна с`в`ечка* (н.п. 22).

На належність обрядового предмета до свята вказують також назви ‘свічки, освяченої в церкві в Страсний (Чистий) четвер’ : – *ст\расна с`в`ич`ка* (н.п. 26, 30), *ст\расна с`в`ечка* (н.п. 5, 11, 15, 17, 21, 35, 39), *ст\расна с`в`ич`ка* (н.п. 3, 27), *ст\расна с`в`ечечка* (н.п. 22), *ст\рас`н`і с\веч`к`і* (н.п. 7), *ст\раснайа с`в`ечка* (н.п. 34), *ст\раснайа с`в`ичка* (н.п. 36), *ст\расна с`в`ечка* (н.п. 10), *ст\рас`н`е с`в`еч`ка* (н.п. 29); – *\Ч`истого ч`етвер`га с`в`еч`еч`ка* (н.п. 10), *че`тве`р`гова с`в`ечка* (н.п. 8).

Зауважимо, що ‘свічка, освячена на Стрітіння, рідше – в Страсний (Чистий) четвер’ у середньополіських говірках репрезентована також назвами: *гром\ниц`а* (н.п. 1), *гром\ница* (н.п. 39), *гром\нична с`в`ечка* (н.п. 18), *гром\вична с`в`ичка* (н.п. 34), *гром\ова с`в`ичка* (н.п. 24). У таких назвах обрядового предмета зафіксовано виокремлену народною свідомістю його апотропейчну властивість (свічку використовували як оберіг від грози, грому, блискавки).

З лінгвістичного погляду, для характеристики метамови традиційної народної культури важливе розмежування специфічної лексики (яка обслуговує тільки сферу обрядовості та вірувань) та неспецифічної...⁵ Номінативний репертуар традиційних весняно-літніх середньополіських календарних обрядів представлений назвами, які мають лише обрядове значення (власне обрядовими назвами) та назвами, які мають як обрядове, так і позаобрядове значення. Нерідко обрядова назва може бути семантичним

⁵ Толстая С.М. Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры // Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской духовной культуры: источники и методы. – Москва, 1989. – С. 219.

дериватом від позаобрядової назви: *громниця, хрест, вінок, борода* тощо.

У середньополіських обрядових текстах назва *гром\ниця* 'а (н.п. 1), *гром\ни́ця* (н.п. 39) зафіксована з таким значенням: 'свічка, освячена на свято Стрітіння в церкві, яку використовують як оберіг від грози, грому, блискавки', позаобрядова назва *гром\ниця* 'і (у множ.) має значення 'гроза (грім, блискавка)' (н.п. 32). Значення 'гроза (грім, блискавка)' в українській мові репрезентує також лексема *громо\виця* 'а (н.п. 35)⁶, у західнополіських говірках ця назва відома також на позначення 'свічки, освяченої на Громниці, яка може захистити від грому і блискавки'⁷.

Назва *хрест* у середньополіських говірках вживається на позначення: 1) 'аналога купальської антропоморфної фігури' (н.п. 8, 20, 22, 34); 2) 'обрядового печива, яке випікали в період середини Великоднього посту і використовували, зокрема, в аграрній та тваринницькій магії': (н.п. 3, 5, 8-10, 12, 15-17, 19, 20, 22, 24, 25, 27-32, 34-40).

Назви цих обрядових реалій репрезентують такі основні семи: 1) 'антропоморфна фігура', 'у вигляді хреста'; 2) 'обрядове печиво', 'у вигляді хреста'. Отже, в обох випадках сема 'у вигляді хреста' мотивує назву обрядової реалії.

Як бачимо, спільність обрядової назви *хрест* з позаобрядовою, яка має значення 'предмет і символ культу християнської релігії', зумовлена схожістю зовнішніх ознак.

Серед назв, які функціонують паралельно в обрядовому та позаобрядовому вжитку, можна виділити середньополіську назву *вінок*. Одним із основних значень позаобрядової назви *вінок* є 'квіти, листя, гілки і т. ін., сплетені в коло, якими звичайно прикрашали голову'⁸. Зі значення фразеологічних одиниць *забрати вінок* – 'позбавити незайманості', *загубити вінок* – 'утратити незайманість', *носити вінок* – 'бути незайманою дівчиною' впливає культурна семантика слова *вінок* як символу незайманості, який часто використовують в обрядовій реальності^{9,10}.

Назва *вінок* у весняно-літніх середньополіських обрядових текстах позначає:

⁶ Словник української мови. – Т. 1-11. – Київ, 1970 – 1980. – Т. 2. – С. 176.

⁷ Аркушин Григорій. Словник західнополіських говірок: У двох томах. – Луцьк, 2000. – Т. 1. – С. 110.

⁸ Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ, 2003. – С. 146.

⁹ Словник української мови. – Т. 1-11. – Київ, 1970 – 1980. – Т. 1. – С. 676-677.

¹⁰ Словарь української мови / Упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – Т. 1-4. – Київ, 1907 – 1909. – Т. 1. – С. 239.

1) ‘ритуальний предмет, який використовували в купальських обрядах, зокрема ворожіннях, молодіжних розвагах’: *в'ї\нок* (н.п. 27, 33), *в'є\нок* (н.п. 1, 3, 4, 7, 11, 13, 16, 17, 20, 24, 29, 31, 32, 35, 36, 38), *ве\нок* (н.п. 3, 12, 21, 22, 34, 37), *ве''\нок* (н.п. 5, 8, 15, 22, 23, 40), *в'ї\ночок* (н.п. 36, 38), *ве''\ночок* (н.п. 18), *в'є\ночок* (н.п. 13) або ‘атрибут магічного ритуалу використання сили вогню, під час якого вінки перекидали через вогонь, щоб дівчата виходили заміж’: *в'є\нок* (н.п. 29);

2) ‘одна з прикрас купальської антропоморфної фігури’: *ве\нок* (н.п. 34), *в'є\нок* (н.п. 20) або ‘одна з прикрас купальського деревця’: *в'є\нок* (н.п. 38);

3) ‘елемент одягу русалки’: *в'є\нок* (*ве''\нок*), *в'є\ночок* (*ве''\ночок*) (н.п. 8, 11, 13, 20, 22, 23, 32, 34); *ве\ночок* (н.п. 40);

4) ‘елемент одягу дівчат, які брали участь у троїцьких, купальських святкуваннях’, зокрема, ‘атрибут та символ учасників обряду *проводів русалки*’: *в'є\нк'ї*, *в'є''\ночк'ї*, *вен\к'ї* з *во\лошки* – ‘елемент одягу дівчат, які, ймовірно, імітували русалок в обрядах Зелених свят’ (н.п. 3, 19).

5) ‘пучечок жита та квіток, які освячували в церкві на Спаса’: *ве''\нк'ї* – ‘освячені на Спаса зв’язані снопи жита’, *ве\ночок* – ‘освячені на Спаса колоски жита, пшениці та іншої рослинності, зв’язані стрічкою або хусткою’ (н.п. 35), *в'є\нок*, *в'є\ночок* – ‘освячені на Спаса прикрашені колоски жита’ (н.п. 27).

Обрядова назва *вінок* – семантичний дериват від позаобрядової. Оскільки предмет обрядового вжитку іноді має спільні зовнішні ознаки з позаобрядовим, то обрядова назва може репрезентувати семи, властиві позаобрядовій назві ‘квіти, листя, гілки і т. ін’, ‘сплетені в коло’. Спільність назв обрядового та позаобрядового предметів, імовірно, може бути зумовлена їх схожістю (наприклад, обрядовий сніп – вінок). Але внутрішній зміст обрядового символу мотивується його ритуальним призначенням. Тому в семантичній структурі обрядової назви *вінок* наявні також елементи культурної семантики.

Семантичним дериватом від позаобрядової назви є також обрядова назва *борода*, зафіксована в середньополіських весняно-літніх обрядових текстах. Збіг обрядової назви з позаобрядовою відбувся внаслідок асоціативного зближення зовнішніх ознак обрядового та позаобрядового предметів (позаобрядова назва *борода* репрезентує, зокрема, сему ‘волосняний покрив’).

У словниках знаходимо такі етнографічні тлумачення цієї лексики: 1) ‘кущик жита чи пшениці, залишений господарем на обніжку після закінчення жнив’¹¹; 2) ‘невеликий кущик жита, біля

¹¹ Словник української мови. – Т. 1-11. – Київ, 1970 – 1980. – Т. 1. – С. 219.

якого справляють дожинки під час закінчення жнив¹²; 3) ‘пучок колосків, які спеціально зв’язують при закінченні жнив’¹³; 4) *спасова борода* – ‘кущ жита, який залишають на ниві після закінчення жнив’¹⁴; 5) ‘непарна кількість стебел жита, які залишають у полі в кінці жнив’¹⁵; 6) ‘уквітчаний жмут жита, який ставлять у приміщенні з нагоди закінчення жнив і справляння обжинків’¹⁶.

Як бачимо з поданих дефініцій, однією з релевантних ознак цього обрядового символу є приуроченість до моменту закінчення жнив. У середньополіських обрядових текстах весняно-літніх календарних обрядів, поряд з цією ознакою, спостерігаємо опозиційну ознаку – приуроченість до початку жнив та інші ознаки – *акціональні*: необхідність прикрашання та освячення; *часові*: календарна дата, коли відбувалось освячення – свято Спаса; *локативні*: розташування на покуті.

Так, лексема *боро\да* може позначати ‘залишений у полі після закінчення жнив, прикрашений квітками, зв’язаний пучечок стерні, на який клали хліб та сіль’ (на Спаса святили пучечок колосків зрізаний із цього снопа) (н.п. 26); *бо\рода ма\лен\ка* – ‘зрізані колоски залишеного в полі після обжинок жита, прикрашені та зв’язані’ (н.п. 32), ‘залишені в полі зв’язані колоски, перед якими ставили хліб та сіль’ (н.п. 37); *боро\да* – ‘залишений на полі після закінчення жнив кущ жита, перев’язаний червоною крайкою та прикрашений квітками’ (сніп, який залишали після зажинок, прикрашали та ставили на покуті) (н.п. 36); *боро\да, бо\ро\дка* ‘залишений після закінчення жнив сніп жита, який освячували на Спаса’ (н.п. 38). На позначення цих понять зафіксована також лексема *д`єдух* (н.п. 39); *д`е\дух* [як дожинають ставлять] (н.п. 39); а також – *бо\рода, бо\родка* – ‘сніп жита, залишеного після зажинок, який ставили на покуті’ (н.п. 32); *бо\родка* ‘освячений на Спаса букетик із колосків, залишених після зажинок’ (н.п. 11).

У семантиці деяких середньополіських лексем спостерігаємо втрату ознак приуроченості до *зажинок* або *обжинок*, локативних ознак обрядового символу: *бо\родка, бо\родочка* – ‘пучечки колосків жита чи пшениці, освячені на Спаса’ (н.п. 25); *бо\рода,*

¹² Тлумачны слоўнік беларускай мовы. – Т. 1-5. – Мінск, 1977 – 1983. – Т. 1. – С. 340.

¹³ Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ, 2003. – С. 73.

¹⁴ Словарь української мови / Упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – Т. 1-4. – Київ, 1907 – 1909. – Т. 1. – С. 87.

¹⁵ Аркушин Григорій. Словник західнополіських говірок: У двох томах. – Луцьк, 2000. – Т. 1. – С. 27.

¹⁶ Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – Київ, 1974. – С. 18-19.

бо\родка – ‘освячений на Спаса букетик із колосків жита та пшениці, зв’язаних червоною крайкою’ (н.п. 23).

На позначення цих обрядових символів зафіксовано також інші середньополіські назви:

– *ве^н\к’і* – ‘освячені на Спаса зв’язані снопи жита’, *ве\ночок* – ‘освячені на Спаса колоски жита, пшениці та іншої рослинності, зв’язані стрічкою або хусткою’ (н.п. 35); *в’е\нок*, *в’е\ночок* – ‘освячені на Спаса прикрашені колоски жита’ (н.п. 27);

– *пу\чечк’і* – ‘зв’язані з квітками колоски жита, пшениці’ (н.п. 34); *пу\чеч’ок* – ‘зв’язані червоною стрічкою колоски жита і пшениці, які освячували на Спаса’ (н.п. 33);

– *\ж’ите^н’чко* – ‘освячені на Спаса колоски жита, зрізані зі снопа, залишеного після зажинок’ (н.п. 21);

– *сно\пок* – ‘сніп залишеного після зажинок жита, з якого зрізали колоски жита для освячення на Спаса’ (н.п. 21); *сно\пчок* – ‘маленький сніп жита, залишеного після зажинок, який ставили на покуті’ (н.п. 12); *ма\ленк’і с\ноп’ек’і* – ‘освячені на Спаса колоски жита, зрізані із пучка жита, залишеного після зажинок’ (н.п. 20);

за\жон-с\нопе^н’к – ‘маленький сніп залишеного після зажинок жита, який ставили на покуті’ (н.п. 36);

– *д’е\дух* – ‘зв’язані червоною стрічкою колоски, залишені на полі після обжинок, які потім стояли на покуті до наступного врожаю’ (н.п. 39);

– *\ветка* – ‘освячені на Маковея або на Спаса зв’язані колоски’ (н.п. 37).

Середньополіська назва *боро\да* може входити також до складу словосполучення *борода жита*: *На Мако\вейя \бороди \жи’та, ву\’са і пше^н\ниц’і шче \й\йзували \’бук’ети* (н.п. 8).

Як бачимо, значна кількість середньополіських назв обрядових предметів має територіальні варіанти, що зумовлено різним сприйняттям однієї обрядової реалії носіями говірок, віднесеністю назв до специфічної (обрядової) та неспецифічної (позаобрядової) лексики.

Обрядовий предмет може бути предметом побутового вжитку, який також використовують в обрядовій реальності. Тому на позначення обрядового предмета може побутовати лише загальноживана позаобрядова назва: – *\сорок \бубл’іко\’* (н.п. 35); *\сорок пам\пуш’ок* (н.п. 7), *\сорок пам\пушок* (н.п. 8, 2, 3, 4, 6), *\сорок пам\пуши’чок по \сорок раз* (н.п. 1), *\сорок пам\пуши’чок* (н.п. 38), *пам\пуш’к’і* (н.п. 17), *пампуш\к’і* (н.п. 5), *пам\пуше^н’чк’і* (н.п. 5, 6, 35); *ва\рени’к’і* (н.п. 24), *\сорок ва\р’ен’іко\’* (н.п. 12), *\сорок ва\реник’і\’* (н.п. 22, 26); *ри\гул’к’і с\трох кус’ко\’*, *па\л’у\хи* (н.п. 24); *кор\жи’* (н.п. 15); *п’іро\ж’к’і*, *\сорок по \сорок \не\кли’* (н.п. 25), *\сорок п’іро\ж’к’і\’* (н.п. 36), *п’е\ро\ж\ки’* (н.п. 37) – ‘обрядове печиво, яке випікали на Сорок святих’; *ве^н\р\ба* (н.п. 1, 3, 6, 8, 9, 15, 17, 22, 23, 27-39), *в’ер\ба* (н.п. 4, 11, 38, 39), *\верба* (н.п. 5) –

‘вербова гілка, яку освячували в церкві у Вербну неділю’ або поряд із обрядовою назвою може функціонувати загальноживана позаобрядова: *с\`в\`ечка* (н.п. 3, 22, 28, 37, 38), *с\`в\`еч\`ка* (н.п. 4, 14), *с\`в\`ечеч\`ка* (н.п. 38) – ‘свічка, освячена на Стрітіння’; *с\`в\`ічка* (н.п. 25), *с\`в\`ечка* (н.п. 32), *с\`в\`еч\`ка* (н.п. 12, 14, 20, 24, 28), *с\`ййечка* (н.п. 19), *с\`вечка* (н.п. 3), *с\`в\`еч\`еч\`ка* (н.п. 19, 40) – ‘стрітенська або страсна (четвергова) свічка, освячена в церкві’; *\`ййце* (н.п. 9, 11, 17, 18) – ‘великоднє пофарбоване яйце, крашанка’; *\`зелен\`* (н.п. 6, 18, 22, 39), *зелене* (н.п. 12, 15, 19), *\`з\`іл\`:а* (н.п. 7, 30-32), *\`з\`ел\`:а* (н.п. 35), *\`з\`іл\`:е* (н.п. 27), *\`з\`ел\`:е* (н.п. 28), *\`з\`ел\`е* (н.п. 29, 37), *\`з\`іл\`ачко* (н.п. 32), *\`з\`ел\`:ечко* (н.п. 29), *\`з\`ел\`ечко* (н.п. 16) – ‘сукупність рослин та трав, які використовували для прикрашання осель, господарських будівель, дворів на Трійцю’.

Обрядовий предмет може бути схожим на предмет побутового вжитку і мати з ним однакові назви: *хрест* – ‘антропоморфна фігура, прикрашена зеленню, яку використовували в купальських обрядах’; *чучело*, *опудало* – ‘тс’; *хрести*, *хрестики* – ‘обрядове печиво, яке випікали в середу на четвертому тижні великого посту’; *борода*, *бородка*, *бородочка* – ‘букет із колосків жита та пшениці, який освячували на Спаса’; *вінок*, *віночок*, *пучечок*, *ветка* – ‘тс’; *бородка* – ‘букет із колосків жита та пшениці, залишених після зажинок, який освячували на Спаса’; *борода*, *бородка* – ‘сніп жита, залишений після закінчення жнив, який освячували на Спаса’; *венок* – ‘тс’. У деяких назвах обрядового печива, яке випікали на Сорок святих, зафіксовано схожість обрядового предмета із птахами: *п\`ташечк\`і* – *сол\`о\`веїк\`і* (н.п. 12), *п\`ам\`пуше\`чк\`і* з *вере\`б\`ейкам\`і*, *\`сорок* в *ер\`е\`б\`ейкоу* (н.п. 39) – ‘обрядове печиво у вигляді птахів, яке випікали на Сорок святих’.

На сакральність обрядових предметів із загальноживаними назвами може вказувати зменшено-пестлива форма іменника: *свічечка*, *вербинка* (*вербичка*), *пампушечка*, *яечко*, *зіллячко*, *бородка* (*бородочка*), *віночок*, *пучечок*; уживання іменника з прикметником свячений, святий: *свячена* (*свята*) *верба* (*вербичка*); *свячене* (*святе*) *яйце* (*яечко*); *свячене* (*святе*) *зілля* (*зіллячко*); вживання іменника з числівником: *сорок* (*сорок по сорок*) *бубликів*, *пампушок*, *вареників*, *пирожків* (вибір числа зумовлений назвою свята Сорок святих); *три хрестики* (вибір числа зумовлений міфологічними уявленнями про нього в народній свідомості).

Отже, з погляду етнолінгвістики, будь-який обрядовий текст необхідно розглядати як цілісне поєднання лінгвістичного та культурного аспектів, тому дослідження назв обрядових предметів вимагає залучення не тільки відомостей про назви інших лексико-семантичних груп, зокрема, назви хрононімів (календарних дат), назви обрядових дій, але й про етнографічний контекст їх використання, що зумовлено спільними міфологічними мотивами

виникнення назв весняно-літньої обрядової символіки як складової всього календарного циклу.

Список обстежених населених пунктів

1. Копище Олевський район Житомирська область.
2. Стівпинка Олевський район Житомирська область.
3. Хочино Олевський район Житомирська область.
4. Кишин Олевський район Житомирська область.
5. Замисловичі Олевський район Житомирська область.
6. Комсомольськ Олевський район Житомирська область.
7. Волошине Лугинський район Житомирська область.
8. Рудня-Жеревці Лугинський район Житомирська область.
9. Малахівка Лугинський район Житомирська область.
10. Мощаниця Лугинський район Житомирська область.
11. Виступовичі Овруцький район Житомирська область.
12. Піхоцьке Овруцький район Житомирська область.
13. Словечне Овруцький район Житомирська область.
14. Чернігівка Овруцький район Житомирська область.
15. Гошів Овруцький район Житомирська область.
16. Пішаниця Овруцький район Житомирська область.
17. Ігнатпіль Овруцький район Житомирська область.
18. Ноздрище Народицький район Житомирська область.
19. Розсохівське Народицький район Житомирська область.
20. Селець Народицький район Житомирська область.
21. Лозниця Народицький район Житомирська область.
22. Старе Шарно Народицький район Житомирська область.
23. Куліші Ємільчинський район Житомирська область.
24. Рясне Ємільчинський район Житомирська область.
25. Заровенка Ємільчинський район Житомирська область.
26. Лісівщина Коростенський район Житомирська область.
27. Поліське Коростенський район Житомирська область.
28. Мелені Коростенський район Житомирська область.
29. Ходаки Коростенський район Житомирська область.
30. Чоповичі Малинський район Житомирська область.
31. Пиріжки Малинський район Житомирська область.
32. Курчиця Новоград-Волинський район Житомирська область.
33. Рижани Володарськ-Волинський район Житомирська область.
34. Заньки Радомишльський район Житомирська область.
35. Межирічка Радомишльський район Житомирська область.
36. Стирти Черняхівський район Житомирська область.
37. Яполоть Костопільський район Рівненська область.
38. Липки Гощанський район Рівненська область.
39. Черевач Чорнобильський район Київська область.
40. Дитятки Чорнобильський район Київська область.

Марина Шарапа

Названия обрядовых предметов как лексико-семантическая группа номинации традиционных весенне-летних календарных обрядов Среднего Полесья

В статье представлены результаты исследования среднеполесских названий обрядовых предметов как отдельной лексико-семантической группы традиционных весенне-летних календарных обрядов; определена связь этих названий с названиями хрононимов (календарных дат), названиями обрядовых действий; подтверждена взаимосвязь лингвистического и культурного аспектов в обрядовом тексте.

Ключевые слова: названия обрядовых предметов, названия хрононимов (календарных дат), названия обрядовых действий, лексема, лексико-семантическая группа, обрядовое и внеобрядовое значение, обрядовые символы, этнолингвистика.

Marina Sharapa

The names of ritual objects as lexical-semantic group of nomination of Middle Polissya traditional spring-summer calendar rites.

The article renders the results of the research of Middle Polissya names of traditional objects being a separate lexical-semantic group traditional spring-summer calendar rites; it establishes the relationship of these names to the names of chrononyms (calendar dates), with the names of ritual actions; relationships linguistic and cultural aspects in the ritual texts.

Key words: names of ritual objects, names of chrononyms (calendar dates), names of ritual actions, lexims, lexical-semantic group, ritual and beyond- ritual meaning, rite symbols, ethnolinguistics.